

Joan-Carles Mèlich

de la filosofia metafísica a la filosofia literària

per Zeneida Sardà

A portrait of Joan-Carles Mèlich, a middle-aged man with a grey beard and mustache, wearing a dark grey fedora hat, black-rimmed glasses, and a light-colored scarf. He is looking directly at the camera with a slight smile. The background is a blurred outdoor setting with white architectural elements.

Joan-Carles Mèlich arriba somrient, amb el seu fular i el seu barret que li donen un aire original, i la seva cartera plena de pensaments i disquisicions filosòfiques en les quals treballa constantment i que va desenvolupant en els seus llibres amb claredat expositiva i argumentacions sòlides: *Filosofia de la finitud*, *Ètica de la compassió*, *Lògica de la crueltat*. Estudiós de temes que són al centre de l'existència humana i la condicionen, ha elaborat una «filosofia antropològica de la finitud».

Vas tenir de professor el catedràtic Octavi Fullat, un pensador que va conèixer Camus i Sartre, un filòsof que va estudiar amb el prestigiós antropòleg Claude Lévi-Strauss, amb Michel Foucault... Fins a quin punt ha orientat el teu pensament?

Octavi Fullat era catedràtic de Filosofia de l'Educació. Ell és qui em va obrir la porta en aquest terreny que a finals dels anys vuitanta era molt nou. Feia la filosofia de l'educació des de la filosofia, que és des d'on crec que s'ha de fer, i no des de l'educació. D'altra banda, el que he après d'ell i que per a mi és molt important és el tema de la docència: com fer una classe, com mantenir l'auditori durant una o dues hores en tensió. És un gran comunicador. Filosòficament, en un primer moment sí que em va influir, sobretot, com dius molt bé, per la seva relació amb els existencialistes francesos, però poc més. Hi ha d'altres persones que m'han influït més respecte al pensament.

Com per exemple?

Doncs, Lluís Duch. És el meu segon gran mestre. De Duch havia llegit *Mort i esperança*, però no el coneixia personalment. Vaig trobar per casualitat *Mite i cultura*. Em va fascinar. Sempre m'ha interessat la qüestió del símbol, l'ésser humà com un animal simbòlic. Vaig connectar amb Lluís Duch. Li vaig dir que el seu llibre havia canviat la meua vida intel·lectual, que m'havia fet veure la condició humana d'una altra manera. Jo crec que aquest va ser un punt d'inflexió en la meua obra. Des del punt de vista del contingut tant filosòfic com religiós, el pensament de Lluís Duch m'ha influenciat moltíssim. La visió que té Duch de la religió és molt important i molt diferent de la que es té normalment.

Un dels temes centrals del teu pensament és l'ètica, l'imperatiu de la consciència individual, que distingeixes de la moral. De fet, pràcticament defineixes l'ètica com una «transgressió» de la moral...

Habitualment s'entén l'ètica com una mena de meta-llenguatge, com una «filosofia de la moral». Per poder entendre l'ètica, hem de definir primer la moral. La millor definició que he trobat és la que dona Michel Foucault al pròleg del segon volum de la seva *Història de la sexualitat*. La moral, segons ell, és un conjunt de normes i de regles d'acció que els individus adquirim a través d'aparells prescriptius diversos, com, per exemple, les institucions educatives, la família, les esglésies. Des d'aquesta perspectiva, diria que la moral és, doncs, per a mi, una «gramàtica», és a dir, un conjunt de signes, de símbols i de normes que els éssers

«Vaig dir a Lluís Duch que el seu llibre [*Mite i cultura*] m'havia fet veure la condició humana d'una altra manera.»

«No hi ha moral universal. La moral sempre és cultural i la cultura és plural.»

humans adquirim quan arribem al món a través dels processos educatius. Per tant, no hi ha moral universal. La moral sempre és cultural i la cultura és plural. D'altra banda, tampoc no hi ha ésser humà sense moral. Ara bé, i això és decisiu, «si només hi ha moral, no hi ha ésser humà», perquè el que ens fa humans és la tensió entre la moral i l'ètica, és a dir, entre la «norma» i la «resposta». L'ètica seria la resposta, ara i aquí, a una interpel·lació que em fa un altre «ésser» (humà o no humà) i que posa en qüestió la norma moral. De vegades, per poder atendre aquesta demanda de l'altre, he de transgredir la norma.

I d'on ens ve el «sentit» ètic? Com adquirim aquesta «compassió» de què parles a l'Ètica de la compassió?

Aquesta és una pregunta difícil de respondre. Entre el 2010, quan vaig publicar *Ètica de la compassió*, i el 2014, que vaig escriure *Lògica de la crueltat*, em vaig adonar que la pregunta important no era «per què som compassius?» sinó «per què no ho som?». En els mamífers, en els primats, la compassió és una resposta innata. Avui dia la ciència, la biologia, estan en aquesta línia. Frans de Waal va ser a Barcelona fa un any i mig. Ell és un dels primatòlegs més importants del món i diu que els humans, en tant que animals, compartim amb els mamífers i els grans primats determinades respostes. En els seus llibres demostra, a través de l'observació empírica, que els primats tenen respostes compassives, no tan sols amb membres de la seva mateixa espècie, sinó també amb membres d'altres espècies. Si l'ètica té a veure amb la compassió, lluny de diferenciar-nos dels animals, ens hi acosta. És perquè som animals que som compassius. El que fa la moral és justament establir «amb qui» hem de ser compassius. O sigui que, lluny d'ensenyar la compassió, la moral fa totalment el contrari, és a dir, «ensenya la crueltat».

«És perquè som animals que som compassius.»

«No és veritat que el mal sigui fruit de la ignorància.»

Quina relació existeix entre la compassió de l'ètica i la compassió religiosa?

Jo no sóc un teòleg ni un filòsof de les religions, però diria que hi ha religions del «sagrat» i religions del «sant». Hi ha religions que subratllen la dimensió sagrada, és a dir, metafísica, la dimensió del deure, dels principis, de la moral, en què l'important és «complir la llei». I per tant, l'home religiós és l'home que compleix la llei, que obeeix el principi sagrat incontestable, absolut. Després hi ha una religió que el que aporta és la «ruptura del sagrat» en favor del «sant», la ruptura del plantejament metafísic del deure en funció de l'ètica i de la resposta a l'altre. Per a mi aquesta religió és el cristianisme. En aquest sentit, em considero cristià. Jo reivindico des de fa temps una «lectura literària» dels Evangelis. Dins d'aquesta lectura literària, la figura de Jesús de Natzaret ens ensenya que entre la dicotomia sagrat-sant, entre la dicotomia principi, llei, regla moral o la resposta ètica, és a dir, la resposta compassiva, el que val és la resposta compassiva. La base del cristianisme és adonar-se que Déu no és en la llei sinó en el sofriment de l'altre. «Déu és el rostre de l'altre que pateix». I la resposta religiosa només pot ser una resposta ètica, una resposta compassiva.

Auschwitz, segons Levinas, és el concepte de mal absolut, un concepte que destrueix la idea que el mal és fruit de la ignorància. L'home cultivat ha demostrat que pot ser molt cruel. La cultura no és, doncs, garant de conductes ètiques?

No, no ho és. Jo crec que aquest és un dels aprenentatges que, per desgràcia, hem pogut fer al segle XX. Bona part de la cultura occidental es construeix a partir d'una hipòtesi que ja va formular Sòcrates i que ve a dir que el mal és el resultat de la ignorància. Això es comença a posar en qüestió en la Il·lustració. Però quan aquesta afirmació es posa radicalment en dubte és al segle XX: de manera general amb el fenomen totalitari del segle XX, i sobretot amb el fenomen del nacionalsocialisme. George Steiner ho ha estudiat en profunditat. Hi ha una frase que repeteix en diversos llibres: «Com es pot llegir Rilke al matí,

escoltar Mozart a la nit i al migdia anar a treballar a Auschwitz?» En termes generals, els nazis eren gent amb una gran sensibilitat musical, amb una gran cultura. Per tant, no és veritat que el mal sigui fruit de la ignorància. Pel fet de ser més cultes no serem més bons.

Com definiries la idea de «cultura»? Tu parles d'home culte com d'aquell que és capaç de donar-se a l'altre. Pots explicar-ho? El concepte de cultura té algun paral·lelisme amb el concepte d'ètica?

Bona pregunta!... Jo diria que el paral·lelisme és amb el concepte de moral. L'ésser humà és un ésser cultural. Per a mi, la cultura és un univers sígnic, simbòlic i normatiu. A mi més que «cultura» m'agrada utilitzar la paraula «gramàtica»...

Això ho dius també de la moral...

És que la moral és una gramàtica. No hi ha moral sense cultura, sense gramàtica. No tot en la cultura és moral, però sí que tota moral és gramatical. Unes ulleres, un ganivet... són productes culturals. No sé si són productes morals. No hi ha res en l'humà que no sigui cultural. La naturalesa humana és netament cultural. I per tant, la moral també forma part d'aquesta cultura. En canvi, jo crec que l'ètica, que evidentment té lloc en una cultura, no és el simple resultat d'una cultura. Això no ho he treballat gaire, però en funció del que et deia abans podríem dir que hi ha una certa «disposició ètica» en els éssers humans, una disposició ètica que no vol dir una disposició bona. L'ètica, i això ho ensenyen autors com Levinas i altres pensadors jueus, té a veure amb l'«experiència del mal», no amb la idea del bé. Occident ha intentat pensar l'ètica des de la idea del «Bé», com ho feia Plató, o des de la «Felicitat», com Aristòtil. Epicur pensa l'ètica des del «Plaer», des de l'«hedoné». En la modernitat, Kant pensa l'ètica des del «Deure». Al segle XIX, hi ha un autor que ja fa un gir, que ja no pensa l'ètica des del Bé o des del Deure, sinó des del «Sofriment». És un dels filòsofs més oblidats, no per la literatura o per l'art, sinó per la filosofia; em refereixo a Arthur Schopenhauer. Ell és qui al segle XIX parla de la compassió en ètica. S'adona que el fonament de l'ètica, el punt de partida, no és ni el Bé ni el Deure sinó el Sofriment, «l'experiència del sofriment de l'altre». Per això, per a Schopenhauer, l'ètica és «compassió», és a dir, la resposta, ara i aquí, al sofriment de l'altre. Una resposta que no ha d'estar mediatitzada per principis morals. Al contrari, tot sovint, aquesta resposta reclama, per poder-se donar, una transgressió dels principis morals.

T'has dedicat a elaborar una «filosofia antropològica de la finitud» per contraposició a la «filosofia metafísica». Tradicionalment, es relaciona metafísica amb transcendència, amb valor absolut. El teu pensament no reconeix l'existència de valors absoluts?

Exacte; per a mi no hi ha valors absoluts. Aquí em separo de Levinas. Però que no hi hagi valors absoluts no vol pas dir que no reconegui l'existència de valors. L'ésser humà és un ésser gramatical i en tota cultura hi ha valors. El que no hi ha (o si n'hi ha, no hi tenim accés) són valors «absoluts». Jo parteixo de la base que l'ésser humà ha estat, és i serà ineludiblement un ésser «finit». L'ésser humà no pot esquivar la seva condició finita. No podem eludir el principi d'immanència. Això vol dir que tot el que sigui transcendent només ho podem conèixer en l'immanent. I aquí torno a una de les aportacions més importants que fa Lluís Duch: la condició humana és «adverbial», és a dir, que sempre que hi ha ésser humà, hi ha «temps», «espai», «història», «cos»... Quan s'introdueixen nocions com les de valor absolut, s'intenta dir que l'ésser humà té accés a alguna cosa que està més enllà de l'espai i del temps. Jo el que dic és que allò que transcendeix l'espai i el temps, allò immòbil, allò immutable, allò etern, allò absolut... és inaccessible, perquè només podem conèixer allò que és en «un» espai i en «un» temps. Aquesta, per a mi, és la gran aportació de Kant, però el Kant de la *Crítica de la raó pura*, que, com va mostrar Schopenhauer amb molt d'encert, és radicalment diferent del de la *Crítica de la raó pràctica*...

El concepte de «finitud» té relació amb el que anomenes «visió perspectivista»?

Sí, en efecte. Darrerament, estic repetint que els meus tres grans mestres, filosòficament parlant —més enllà dels que he conegut personalment, o sigui d'Octavi Fullat, de Lluís Duch i del professor que vaig tenir a Alemanya, Bernhard Waldenfels—, han estat tres grans filòsofs als quals sempre torno: Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche i Sigmund Freud. I després, també altres autors (filòsofs i escriptors) del segle XIX i XX (Tolstoi, Dostoievski, Kafka, Proust, Rilke, Virginia Woolf, Thomas Mann, etc.). De Nietzsche, el que més m'interessa és aquesta noció de «perspectiva». Una noció que ell desenvolupa bàsicament a la *Genealogia de la moral*. Allà, Nietzsche diu que només hi ha una forma de conèixer, que és «en perspectiva». Crec que és molt important distingir perspectivisme de relativisme. Els metafísics ens diuen que si no acceptem els principis absoluts caurem en el relativisme. És la seva

coartada perfecta, i radicalment falsa. Precisament perquè l'ésser humà és un ésser finit, no pot eludir la perspectiva. Segons Nietzsche, la perspectiva és la impossibilitat d'eludir el cos, amb tot el que el cos suposa. El cos està inscrit en una seqüència espaciotemporal que té una família, una gramàtica, una cultura, una escola, una fisiologia... Tot això és el cos. Amb Lluís Duch tenim un llibre escrit a quatre mans que es diu *Escenaris de la corporeïtat*. Som éssers corporis. La idea de corporeïtat expressa aquesta dimensió espaciotemporal dels cossos, aquesta perspectiva.

Els valors absoluts ens han estat transmesos a través de textos. Segons tu, «un text clàssic és un text del passat que m'està interpel·lant en el moment present». És el pensament nietzscheà que el que compta són les interpretacions i no els fets, és la idea que l'important són les lectures que fem d'un mateix text que, d'altra banda, són infinites. Però quin pes té allò que ens ha volgut transmetre l'autor?

Aquest és un tema que podria donar molt de joc. Una part de la filosofia i de la crítica contemporània ha po-

sat de manifest, a través de l'«estètica de la recepció», que les intencions de l'autor sovint no les sap ni el mateix autor. Què és el que va voler dir Plató? Què és el que va voler dir Kant? Què és el que va voler dir Dant a la *Divina Comèdia*? Què és el que va voler dir Cervantes amb el *Quixot*? Com ho podem saber? Sovint els autors diuen molt més del que volen dir perquè operen motius inconscients que ni ells mateixos coneixen. En aquest sentit, com en tants d'altres, sóc molt freudià. Jo diria que la voluntat de l'autor és molt important. Cal saber quin és el context en què va ser escrita la seva obra. Però la importància d'un text va molt més enllà de l'interès del seu autor. Justament, si un text és clàssic, ho és perquè va més enllà de l'autor que l'ha escrit i, per tant, més enllà de la història en la qual va ser escrit. Si nosaltres llegíssim *Antígona*, o *Èdip rei*, o la *Divina Comèdia*, o el *Quixot* o una tragèdia de Shakespeare, només en el context en què l'obra va ser escrita, com que ara el nostre context és diferent, aquestes obres serien purament anecdòtiques. Si ens interpel·len no és perquè parlen del passat sinó perquè ho fan del present.

No creus que si ens interpel·len és perquè parlen de valors ètics tan vàlids ara com quan van ser escrits? El dilema d'Antígona es planteja exactament igual a l'època de Sòfocles que en l'actualitat!

Sí, però jo no diria que això siguin valors absoluts. Són aspectes, o estructures, de la condició humana

que en qualsevol temps i en qualsevol espai tornen a aparèixer. L'ésser humà repeteix determinades estructures. Però això no vol dir que siguin absolutes. Són estructures que tenen lloc en l'espai i en el temps i que tenen a veure amb la finitud. L'ésser humà, en tant que té un cos biològic, és un ésser que necessita, per exemple, ser acollit per l'altre. És una estructura antropològica que es repeteix en el temps.

Has plantejat diverses vegades la idea que per a tu és important incorporar en el teu pensament obres estrictament definides com a literàries. Reivindiques novel·listes com Shakespeare, Kafka, Dostoievski... en la docència de la filosofia, de les ciències humanes. El teu darrer llibre, *La lectura com a pregària*, té a veure amb aquesta reivindicació?

Sí, m'agrada molt aquesta idea i t'agraeixo la pregunta. Efectivament, això apareix de forma explícita a partir de *La lectura com a pregària*. La literatura és, d'una banda, allò que es troba en determinades obres literàries. Però és més que això. De fet, per a mi, «literatura» es contraposa a «metafísica». Jo diria que en la història del pensament occidental, des de Grècia, hi ha hagut una contraposició entre una visió de l'ésser humà que jo anomenaria metafísica i una visió literària. Per veure aquesta distinció entre literatura i metafísica, o entre una filosofia literària i una filosofia metafísica, podem anar simplement al debat entre Heràclit i Parmènides. Mentre que el pensament de Parmènides és metafísic perquè defensa que l'ésser «és» i el no-ésser «no és» i, per tant, no hi ha canvi, i la veritat és immòbil, és absoluta, Heràclit defensa tot el contrari. Per a ell, tot es transforma. Tots coneixem aquella frase d'Heràclit: «Mai no podem banyar-nos dues vegades en un mateix riu.» És a dir, «tot esdevé». Mentre que Parmènides defensa l'ésser, Heràclit defensa l'esdevenir, el canvi, les transformacions. Jo crec que aquesta és la gran diferència entre un pensament metafísic i un pensament literari. És, un cop més, la idea del temps. Si hi ha temps, hi ha envelliment, hi ha provisionalitat, hi ha mort. El pensament literari és un pensament de la provisionalitat. Hi ha respostes, certament, però no són absolutes.

I la filosofia occidental ha prioritzat Parmènides...

Efectivament. En aquest debat entre Heràclit i Parmènides, qui ha triomfat al llarg de la història és Parmènides. Com seria la vida humana en una visió del món literària, en una visió del món des de la provisionalitat, des de la contingència, des de la vulnerabilitat, des de les transformacions? Hi ha filòsofs que

«El primer gran text sobre educació que hi ha en la cultura occidental: el mite de la Caverna de Plató.»

defensen aquesta opció. Schopenhauer podria ser-ne un. Nietzsche, clarament. Montaigne o Shakespeare, per exemple... Les tragèdies de Sòfocles (*Èdip rei*, *Antígona*, *Electra*...) són grans tractats de filosofia. Però, curiosament, alguns d'aquests «escriptors» mai no els trobem en les històries de la filosofia simplement perquè la manera que tenen d'escriure no és la forma del «tractat filosòfic». Un dels filòsofs que tu saps que m'agrada molt, Emmanuel Levinas, en un dels seus llibres de l'any 1947, *El temps i l'altre*, diu: «A vegades penso que tota filosofia no és més que una meditació sobre Shakespeare.» En Shakespeare hi ha filosofia, en Cervantes hi ha filosofia, en Dostoievski hi ha filosofia... El que és clar és que no és la filosofia metafísica a la qual estem acostumats sinó una altra filosofia que posa l'èmfasi en aquesta condició ambigua, perspectivista, finita i contingent de la condició humana.

Ets professor titular a la Facultat de Ciències de l'Educació de l'Autònoma. Què entens per «educació»? Què expliques als teus alumnes?

Sobretot el que intento és presentar-los una sèrie d'autors i obres que ens facin reflexionar sobre el fenomen educatiu. Per exemple, un dels textos que sempre treballa és el que probablement és el primer gran text sobre educació que hi ha en la cultura occidental: el mite de la Caverna de Plató. Tot seguit els dic: «Mireu què diu Plató en el llibre desè de la *República*.» Ell escriu, de forma explícita, que els nois i les noies no podran llegir ni Homer ni les tragèdies gregues. Plató té por del que pugui passar amb la lectura d'aquestes obres. Per què? Doncs perquè són font d'ambigüitat. No és clar quins són els bons i quins són els dolents. Èdip és bo o dolent? I Electra? Qui té raó, Antígona o Creont? Això, la filosofia metafísica no ho suporta. I Plató és un metafísic. Per a Plató, educar és «conduir» des del fons de la caverna, des de les ombres de la caverna, a la llum. L'educació occidental ha estat construïda sota aquests paràmetres metafísics, com un camí vers la llum. Però hi ha una altra manera d'entendre l'educació, una manera diferent de la metafísica, i que es basa en un «acompanyar» l'altre, amb el benentès que qui ha de construir el camí és l'altre mateix. Quan Machado diu «caminante no hay camino» vol dir justament això. És un plantejament antimetafísic. Nietzsche, a *Schopenhauer com a educador*, un dels grans textos del segle XIX sobre educació, diu: «Ningú, excepte tu mateix, pot construir el camí pel qual has de caminar en la teva vida.» És el que jo defenso. Si es guia, no s'educa. El que es fa és adoctrinar.

CAPDEVILA
JOIERS I
ARGENTERS

CONSELL DE CENT 320
TEL 93 216 04 32

capdevila@capdevilajoiers.com